

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AS A TOURIST RESOURCE

УДК 338.483.12

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct59-5>

Чорна Н.М.

д.іст.н., професор,
завідувач кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Київського національного
торгівельно-економічного університету

Chorna Nataliia

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of Kyiv National University
of Trade and Economics

У статті розкрито зміст нематеріальної культурної спадщини, проаналізовано її нормативно-правове забезпечення. Розглянуто представленість нематеріальної культурної спадщини України у Національному переліку та Репрезентативному списку ЮНЕСКО. Констатовано, що культурна спадщина забезпечує формування громадянської свідомості, почуття національної гідності, патріотизму та гордості за славне історичне минуле, є потужним засобом зближення народів, етнічних груп і затвердження їх культурної самобутності та позитивно впливає на розвиток туристичного іміджу територій, посередництвом привернення уваги туристів забезпечує збільшення попиту на відпочинок у регіоні і вирішення таким чином низки соціально-економічних проблем останнього. На відміну від матеріальної культурної спадщини, елементи нематеріальної її складової є часто невідомими туристам. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність більшої їх популяризації, формування стійкого до них інтересу.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, туристичний ресурс, туристичний продукт, Україна, ЮНЕСКО.

В статті раскрыто смысл нематериального культурного наследия, проанализи-

рованы его нормативно-правовое обеспечение. Рассмотрены представленность нематериального культурного наследия Украины в Национальном перечне и Репрезентативный список ЮНЕСКО. Констатировано, что культурное наследие обеспечивает формирование гражданского сознания, чувства национального достоинства, патриотизма и гордости за славное историческое прошлое, является мощным средством сближения народов, этнических групп и утверждения их культурной самобытности и положительно влияет на развитие туристического имиджа территорий, посредством привлечения внимания туристов обеспечивает увеличение спроса на отдых в регионе и решения таким образом ряда социально-экономических проблем последнего. В отличие от материального культурного наследия, элементы нематериальной ее составляющей являются часто неизвестными туристам. В связи с этим обоснована необходимость большей их популяризации, формирования устойчивого интереса к ним.

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, туристический ресурс, туристический продукт, Украина, ЮНЕСКО.

Despite a complex and often tragic history, the Ukrainian people have inherited from previous generations a powerful array of cultural heritage sites, much of which has survived to the present day. Represented by a tangible and intangible component, cultural heritage in society fulfills the ambitious tasks of forming civic consciousness, a sense of national dignity, patriotism and pride in the glorious historical past. In addition, it is able to successfully implement such tasks as the formation of the tourist image of the territories, by attracting the attention of tourists to increase the demand for recreation in the region and thus solve a number of socio-economic problems of the latter. Unlike tangible cultural heritage, the objects of which are mostly known to the general public, elements of intangible cultural heritage are often unknown not only to foreign tourists but also to citizens of the state. In this regard, given the uniqueness of many elements of the intangible cultural heritage of Ukraine, as well as their ability to become a powerful tourist resource, it is obvious the need for greater promotion, the formation of a stable interest in them. Undoubtedly, the inclusion of elements of intangible cultural heritage in the National List and the UNESCO Representative List, as well as holding various thematic festivals, master classes with folk artists, organizing exhibitions of their works, creating and disseminating advertising and information products on the subject. Currently, the National List of Elements of Intangible Cultural Heritage has 26 items, Petrykivka Decorative Painting as a phenomenon of Ukrainian ornamental folk art, Cossack Songs of Dnipropetrovsk Region and the Tradition of Kosovo Painted Ceramics are included in the UNESCO analogue. The Crimean Tatar ornament ornek and the culture of Ukrainian borscht are waiting to be included in the UNESCO List. Being a valuable tourist resource, intangible cultural heritage is able to develop the tourist potential of the territory and form the competitive advantages of the tourist product in the world and national tourist market.

Key words: intangible cultural heritage, tourist resource, tourist product, Ukraine, UNESCO.

Постановка проблеми. Аналіз найпопулярніших туристичних напрямів, найбільш відвідуваних територій засвідчує наявність стійкого інтересу туристів до об'єктів Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, багато з яких наразі є світовими брендами та формують образи окремих країн і регіонів. Так, важко, напевно, знайти туриста, який би не мріяв про монастирі Метеори (Греція), Кронборг (Данія), історичний центр Кордови (Іспанія) чи долину Валь-д'Орча (Італія). Разом з тим, обізнаність клієнтів туристичної сфери, а досить часто і місцевих жителів з об'єктами нематеріальної культурної спадщини залишається слабкою. Будучи потужним туристичним ресурсом, за таких умов нематеріальна культурна спадщина неабияк потребує збереження,

вивчення та популяризації, у т.ч. за рахунок туристичних подорожей та екскурсій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки проблема культурної спадщини має міждисциплінарний характер, окремі її складові презентовані у студіях географів (О. Бейдик, В. Мацола, К. Поливач), культурологів та пам'яткознавців (В. Вечерський), істориків та краєзнавців (В. Горбик, Г. Денисенко, Л. Матлай), фахівців у сфері юриспруденції (К. Гевель, Т. Курило, О. Мельничук). Відомими є спроби на належному теоретико-методологічному рівні проаналізувати роль та місце культурної спадщини у розвитку туризму (В. Антоненко, Г. Ворошилова, А. Гаврилюк, О. Дутчак, І. Крупа). Разом з тим, комплексні студії за тематикою наразі відсутні, що і зумовило вибір предмету дослідження.

Постановка завдання. Метою даної публікації є обґрунтування змісту нематеріальної культурної спадщини, вивчення нормативно-правового її забезпечення в Україні та представленості в Національному переліку та Репрезентативному списку ЮНЕСКО, а також висвітлення ролі, яку нематеріальна культурна спадщина відіграє у розвитку туризму та її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів.

Виклад основного матеріалу. Показово, що в той час, як Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини світовим співтовариством була прийнята 16 листопада 1972 р. на 17 сесії Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури у Парижі (ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 жовтня 1988 р.), нематеріальна культурна спадщина відповідного нормативно-правового забезпечення зазнала лише через понад 30 років, 17 жовтня 2003 р. на 32 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. Причиною цього – тривале нівелювання ролі нематеріальної культурної спадщини у збереженні культурного різноманіття країн та регіонів, її спроможності забезпечувати сталий розвиток територій, сприяти зближенню людей, поглибленню взаєморозуміння між ними. Та вже наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у багатьох країнах світу сформувався запит на відродження самобутньої національної культури, спричинений своєрідним «етнічним вибухом» чи, як його назвав Е. Сміт, «етнічним ренесансом», що проявився в демонстративному розвитку етнічної самосвідомості та прагненні репрезентувати світові надбання етнічних спільнот. Це посприяло згуртуванню світового співтовариства навколо ідеї відтворення, збереження та популяризації культурної спадщини. Але, оскільки проблемами матеріальної культурної спадщини людство на той час вже досить сильно опікувалося, на порядку денному постали питання нематеріальної її складової. Україна долучилася до Конвенції 6 березня 2008 р., цим самим взявши на себе зобов'язання забезпечити охорону нематеріальної культурної спадщини, ідентифікувати й визначати різні її елементи на власній території.

Відповідно до ст. 2 Конвенції [1], нематеріальною культурною спадщиною є звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у певних випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Проявляється вона в усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини, виконавському мистецтві, звичаях, обрядах, святкуваннях, знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту, традиційних ремеслах.

Нематеріальна культурна спадщина окремої держави є частиною спільної спадщини людства в різних областях діяльності, потужним засобом зближення народів, етнічних груп і затвердження їх культурної самобутності. Стратегічним завданням кожної держави, відтак, є збереження національної мови та літератури, значущих традицій та звичаїв, пам'яток фольклору, а також захист культурної самобутності народу, створення умов для популяризації його нематеріальної культурної спадщини в середині країни та за її межами заради збереження єдиного культурного простору.

Для забезпечення більшої упізнаваності та популяризації нематеріальної культурної спадщини, а також її захисту як украй вразливої до забуття та занепаду, сприяння поглибленню усвідомлення її значення та заохочення діалогу на основі поваги до культурного різноманіття, ст. 16 Конвенції започатковано створення Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства. Наприкінці 2020 р. він нараховував 584 елементи зі 131 країни [2]. Україна наразі представлена у Списку трьома елементами, серед яких – Петриківській декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості (2013 р.), Козацькі пісні Дніпропетровщини (2016 р.), Традиція косівської розписної кераміки (2019 р.).

В Україні, крім того, створений національний Перелік елементів нематеріальної культурної спадщини. Офіційно започаткований Наказом Міністерства культури України від 12.02.2018 р. № 105 «Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України», на сьогодні він представлений 26 елементами [3].

Загальновідомо, що обидва переліки не є закритими, що дозволяє долучати до них нові об'єкти та вживати всіх заходів щодо їх збереження та популяризації. Так, наразі на своє внесення до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства очікують культура приготування українського борщу та кримськотатарський орнамент орьнек. Розпочато підготовчу роботу щодо внесення до Списку нової традиції буковинського маланкування. До Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, своєю чергою, вже найближчим часом планується внести «Щедрик» в обробці М. Леонтовича з тим, аби в майбутньому клопотати про його включення до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Як уже зазначалося, на відміну від матеріальної культурної спадщини, елементи нематеріального надбання людства є в рази менш упізнаваними на світовому рівні. Більшість із них відомі лише

спеціалістам, водночас широка громадськість із ними часто незнайома. Потреба в популяризації, а заразом і в збереженні нематеріальної культурної спадщини зумовлюється щонайменше чотирма основними чинниками: по-перше, нематеріальна культурна спадщина є джерелом натхнення для теперішнього та наступних поколінь, спроможним задовольняти глибинні потреби людей у прекрасному, у їх прагненні до художнього самовираження; по-друге, нематеріальна культурна спадщина є етноформуальною частиною національної історії; по-третє, нематеріальна культурна спадщина формує мозаїку культурного різноманіття людства; по-четверте, посередництвом збереження нематеріальної культурної спадщини забезпечується унікальність та самобутність національної культури в умовах триваючої інтеграції та глобальної уніфікації.

У контексті зазначеного неабиякого значення набуває туризм, спроможний активно сприяти міжнародному культурному обміну, розширенню обізнаності громадян із національним надбанням та популяризації туристичних ресурсів культурологічного характеру. Так, об'єкти нематеріальної культурної спадщини України відображають збережену самобутність етнографічних регіонів нашої держави, зокрема Буковини, Покуття, Бойківщини, Опілля, Лемківщини, Закарпаття, Волині, Поділля, Полісся, Слобожанщини тощо і тим самим формують конкурентні переваги українського туристичного продукту на світовому та національному туристичному ринку, що дозволяє нашій країні не лише підвищувати темпи розвитку туристичного бізнесу, але й забезпечувати відродження і збереження етнокультурної самобутності українського народу, розвиток національно-патріотичних його почуттів [4]. Наразі найбільший інтерес в іноземних, а часто і в українських туристів викликають такі шедеври нематеріальної культурної спадщини України, як традиції святкування Івана Купайла, влаштування вертепу, виконання різдвяних колядок та водіння кози на Маланки, а також писанкарство, ліжникарство, гончарство, створення ляльки-мотанки, випікання короваю, приготування національних страв, насамперед борщу, ін. Стійкий інтерес туристи демонструють до мольфарства та чаклунства як специфічного етнокультурного феномену українців. Ознайомлення з цими та іншими елементами нематеріальної культурної спадщини відбувається за різних умов відпочинку, під час слідування туристичними маршрутами, участі в екскурсійній програмі, майстер-класах тощо.

Зважаючи на унікальність елементів нематеріальної культурної, не виникає сумніву, що будь-який із них може стати родзинкою туристичного іміджу територій, сприяти зростанню до них туристського інтересу. На користь останньому,

безсумнівно, спроможні позначитися популяризація елементів нематеріальної культурної спадщини, професійне формування туристичного іміджу та туристичного бренду об'єкту. Із визначенням завданням, з-поміж іншого, дуже добре справляється різноманітні *events*, зокрема, фестивалі, які мають на меті акцентувати увагу на локальних осередках народної творчості, ремесел та традицій, що формувалися століттями та становлять сьогодні колосальний скарб українського народу. Одним із найвідоміших в Україні та добре відомим за її межами є Сорочинський ярмарок, на якому можна як придбати широкий асортимент автентичних виробів, так і взяти участь у театралізованих дійствах, виконанні українських народних пісень та танців тощо. Серед етнографічних / фольклорно-етнографічних фестивалів, організатори яких роблять акцент на популяризації національної самобутності та унікальності культурного надбання українського народу, найбільш упізнаними є «Етновир» (Львів), Міжнародний гуцульський фестиваль (міста Івано-Франківщини), «Трипільське коло» (Ржищів на Київщині), «Ту Стань» (Урич Львівської обл.), ін. Особливо уваги вартують гастрофестивалі, які особливо полюбилися вітчизняним та іноземним туристам: чого лише варті «Закарпатське Божоле» (Ужгород), «Борщик у глиняному горщику» (Опішня Полтавської обл.), львівські фестивалі кави, шоколаду, сиру та вина, «Червене вино» (Мукачеве), «Галицька дефіляда» (Львів), ін. Перелік фестивалів, безсумнівно, можна продовжувати.

Значний потенціал для розвитку туризму у регіонах мають осередки народних промислів, які зберігають сформовані упродовж багатьох тисячоліть культурні надбання українців та мають значний культурний та туристичний потенціал. Так, приміром, традиції гончарного ремесла в Україні на сьогодні найкраще збереглися в м. Косів на Івано-Франківщині, с. Опішня на Полтавщині та в Гавареччині на Львівщині, головним осередком декоративного розпису є с. Петриківка на Дніпропетровщині, центрами писанкарства є с. Космач та м. Коломия Івано-Франківської області, традиціями плетнекарства за старовинними технологіями славляться с. Бромлі Сумської обл., м. Хуст та м. Тячів на Закарпатті, стародавні техніки ткацтва зберігають місцеві майстри в Кролевці, Решетилівці, Богуславі, Переяславі-Хмельницькому, Косові, Коломиї, ін. А щоб ознайомитися з традиціями вишивки, традиційними техніками виготовлення витинанки, народної іграшки чи в'язання, достатньо просто поїхати подалі від міста, адже в українському селі наразі функціонує чимало осередків зазначених промислів.

Подібно багатьом іншим країнам, село, багате на історико-культурну спадщину, самобутній побут,

чудові краєвиди, оригінальні традиції та обряди, в Україні є коліскою народної культури. У популяризації його надбань широкій громадськості, а водночас забезпеченні економічного розвитку саме туризм спроможний відіграти вирішальну роль. У зв'язку з використанням природного, матеріального та культурного потенціалу території, туризм набуває унікальних рис, стає цікавим та багатогранним. Крім того, звернення до культурної спадщини регіону, головним чином елементів його нематеріальної компоненти, пізнання надбань традиційної народної культури, побуту, народних звичаїв та обрядів, промислів і ремесел сприяє розширенню уявлення про історичне минуле українського народу, традиції та сучасність окремих регіонів України, сприяє вихованню та формуванню ціннісних засад, історичної обізнаності, національної гідності, патріотизму та гордості за славне історичне минуле.

Як знаємо, на сьогодні широкого поширення зазнало співробітництво суб'єктів туристичного бізнесу з місцевими громадами та залучення до програм перебування туристів локальних практик нематеріальної культурної спадщини, найбільшим попитом серед яких користуються тематичні майстер-класи, участь у народних звичаях та обрядах, зустрічі з носіями місцевих традицій та ремесел. Колосальну роль у збереженні та популяризації нематеріальної культурної спадщини відіграють територіальні громади, які внаслідок децентралізації виявилися особливо зацікавленими в її використанні. Не викликає заперечень, разом з тим, той факт, що окрім народних майстрів, мистецтвознавців та фахівців у галузі української минувшини, громадських активістів та мешканців місцевих територіальних громад, до вирішення проблем нематеріальної культурної спадщини має долучатися держава, гарантуючи належне фінансування усіх видів робіт, нормативно-правове та інформаційне їх забезпечення.

Водночас, як свідчить проведений аналіз, попри низку реалізованих державою із цією метою заходів, більшість із них не принесли очікуваного результату, значно у зв'язку з відсутністю в Україні комплексної програми вивчення, відродження, збереження та використання у туристичній діяльності об'єктів нематеріальної культурної спадщини, а також внаслідок нестачі матеріальних ресурсів та професійних кадрів. Так, наразі в Україні гостро бракує тематичних буклетів, презентаційних матеріалів, інформаційних роликів та коротких відеофільмів, які б популяризували серед широкого загалу ті чи інші елементи нематеріальної культурної спадщини, необхідна інформація часто є відсутньою (або її важко знайти) на офіційних ресурсах органів місцевого самоврядування. Не вистачає також освітніх програм, покликаних залучити небайдужих та ініціативних

людей до проведення фестивалів, волонтерських робіт та різного рівня комунікаційних заходів. Потребує активізації проектна робота зі збереження нематеріальної культурної спадщини, яка, за умови грамотної організації, спроможна привабити у регіон потужних інвесторів та їх ресурси і вирішити таким чином низку напружених соціальних проблем, зокрема, низького рівня життя, високого безробіття та масової трудової міграції українців закордон. І, наостанок, в Україні надзвичайно слабкою продовжує залишатися культурна дипломатія, і в той час, як інші держави популяризують по світу свої нематеріальні культурні надбання (добре відомими є карнавали у Бразилії, фестивалі в Іспанії, традиції виноробства та виноградарства в Італії та Франції, ін.), наша держава залишається у цьому сенсі мало упізнаваною. У підсумку, з багатьма елементами нематеріальної культурної спадщини України туристи є незнайомими.

Висновки. Нематеріальна культурна спадщина, таким чином, є цінним туристичним ресурсом, спроможним сформувати конкурентні переваги туристичного продукту на світовому та національному туристичному ринку. Попри потужний масив елементів нематеріальної культурної спадщини України, більшість абсолютно унікальних її зразків є невідомими / маловідомими закордоном, про велику частину з них мало знають і в самій Україні. Це є серйозною проблемою, яка шляхом поєднання зусиль держави, територіальних громад, науковців, бізнесменів та усіх небайдужих громадян може та має бути вирішена якомога швидше, як заради розвитку туристичного потенціалу території та вирішення у такий спосіб низки соціально-економічних проблем, так і задля відродження і збереження етнокультурної самобутності народу, розвитку національно-патріотичних його почуттів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 01.10.2021).
2. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists> (дата звернення: 01.10.2021).
3. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv> (дата звернення: 01.10.2021).
4. Ворошилова Г.О., Рокитько Ю.А. Місце нематеріальної культурної спадщини України в розвитку туризму. *Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації* : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 листопада 2019 р. Київ : Вид. центр КНУКІМ, 2019. С. 74–77.

REFERENCES:

1. Konvenciya pro oxoronu nematerialnoyi kulturnoyi spadshhyny [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (accessed 01 October 2021) (in Ukrainian).
2. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. Available at: <https://ich.unesco.org/en/lists> (accessed 01 October 2021).
3. Nacionalnyj perelik elementiv nematerialnoyi kulturnoyi spadshhyny Ukrayiny [National list of elements of intangible cultural heritage of Ukraine]. Available at: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/> (accessed 01 October 2021). (in Ukrainian)
4. Voroshylova G.O., Rokytko Yu.A. (2019) Misce nematerialnoyi kulturnoyi spadshhyny Ukrayiny v rozvytku turyzmu [The place of intangible cultural heritage of Ukraine in the development of tourism]. *Nematerialna kulturna spadshhyna yak suchasnyj turystychnyj resurs: dosvid, praktyky, innovaciyi : tezy dopovidej III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 14–15 lystopada 2019 r. Kyiv: Vyd. centr KNUKiM, pp. 74–77. (in Ukrainian)